

CIVILIZACINIS NEĮGALUMAS IR JO RAIŠKOS LIETUVOJE BRUOŽAI

Romualdas Grigas

Lietuvos mokslų akademijos narys emeritas
Architektų g. 91–55, LT-04207 Vilnius, Lietuva
Tel. +370 6 873 4550

El. paštas: romualdasgrigas@gmail.com

Pateikta 2014 m. liepos 16 d., parengta spausdinti 2014 m. rugpjūčio 8 d.

doi:10.13165/SMS-14-6-2-01

Anotacija. Straipsnyje dėmesys sutelkiamas į vieną iš rimčiausių socialinės bei politinės organizacijos problemų – į vadinamąjį civilizacinį neįgalumą, į šio reiškinio sklaidos Lietuvoje, lietuvių tautoje bruožus. Civilizacinis neįgalumas autoriaus pateikiamas (interpretuojamas) kaip tautos ir jos pagrindu sukurtos valstybės elgsenų erdvės, kurios užpildomos vieno ar kito masto pertekliniu susipriešinimu, deviacija, šešėliškumu, nusikalstamumu, išminties ir tęstinumo stokojančiais (strategiškai neapgalvotais) veiksmais. Socialinis neįgalumas skatina anomijos, socialinės aritmijos, socialinio nuovargio sklaidą; suponuoja ir užlaiko vadinamąją „klaidingą sąmonę“ ir pan.

Autoriaus nuomone, civilizacinis neįgalumas nėra kokia nors vienos tautos išskirtinybė. Tačiau kiekvienoje šalyje jis turi savo išskirtinius bruožus. Jie būna nulemti istorinio palikimo ir jo santykio su nūdienos moderniuoju pasauliu, su globalizacija ir jos šešėliais. Autorius taip pat kreipia dėmesį ir į Lietuvos santykio su ES prasmingumą.

Reikšminiai žodžiai: civilizacinis pajėgumas, civilizacinis neįgalumas, socialinė organizacija, tautodara, tautoira.

Įvadas

Savikritiškai vertinant, sumanymas kalbėti apie civilizacinį neįgalumą, juolab apie lietuvių tautos atvejį, yra gana rizikingas tiek teorine, metodologine, tiek ir empirine prasmėmis. Kaip apibrėžti pamatines sąvokas: civilizacinis pajėgumas, civilizacinis neįgalumas? Kokias prasmes jos turėtų išreikšti? Kokiais kriterijais ar hipotezėmis apibrėžiamos ribos tarp vadinamojo civilizacinio pajėgumo ir civilizacinio neįgalumo? Valstybių ir tautų kultūros ir jų istorijos yra ganėtinai skirtingos. Tai reiškia, jog ir pats jų civilizuotumas, jo raiška turi skirtingus kodus bei prasmes. Taigi, kas gali būti modeliu kalbant apie civilizacinį pajėgumą (normalumą)?

Bet žinome: filosofinė, sociologinė arba kad ir politinės antropologijos mintis nelinekusi pasiduoti kanonų diktatui; ji šalinasi iš „draustinių“ ir nuolat atsinaujindama siekia žengti koja kojon su šuoliuojančia civilizacija. Na, o tai, kad visur, visuose socialinės organizacijos lygmenyse civilizacinio neįgalumo aptinkama, rodo nuolat ir nuolat panašia ar artima jai tematika publikuojami veikalai. Paminėsiu tik keletą pasaulinį pripažinimą įgijusių autorių: Zbigniew Brzezinski (Nebevaldomas pasaulis, 1998), George Soros (Pasaulinio kapitalizmo krizė, 1999), Harold J. Berman (Teisė ir revoliucija, 1999), Horst Kurnytsky (Necivilizuota civilizacija, 2002), Manuel Castells (Tinklaveikos visuomenės raida, 2005), John Gray (Apgaulinga viltis, 2006) ir t. t. Sąmoningai paminėjau tuos autorius, kurie tapo prieinami plačiajai Lietuvos visuomenei.

Lietuvių autoriai taip pat netylėjo (ir netyli). Vėlgi dėl įdomumo nurodysiu tik keletą: Algimantas Matulevičius (Valstybės valdymo užkulisai, 2008), Kęstutis Jaskelevičius (Valstybės atėmimas, 2010), kol. monografija – Valstybė žmogaus širdyje (tautos ir valstybės atskirtis, 2011); Viktorija Daujorytė, Aleksandras Vasiliauskas, Arvydas Šliogeris (Nerimas, 2013); Irmina Matonytė, Vaidas Morkevičius (Elitų Europa: tapatybių ir interesų kaleidoskopas, 2013).

Tai, ką mes randame išvardintų autorių veikaluose, patvirtina ypač aktyvų domėjimąsi šešėlinėmis šiuolaikinės civilizacijos ir jos raiškos atskirose šalyse pusėmis. Ir įsitikiname, kad tai – ne epizodiniai ar fragmentiniai atskirų visuomenės gyvenimo sričių reiškiniai, bet reiškiniai, turintys sisteminių pobūdį, t. y. iš vienos socialinio organizmo dalies persiliejęntys į kitą, ir atvirkščiai. Įžymus sociologijos žinovas JAV profesorius R. Mertonas yra akcentavęs: pagrindinė sociologijos (ir kitų jai artimų mokslų) užduotis – atskleisti latentines, t. y. šešėlines, socialinio pasaulio, jo raiškos puses.

Išsamesnis, labiau susistemintas praeities ir ypač dabarties žinojimas tam tikru laipsniu visuomenę išvaduoja iš ateities primetamų pančių; tarsi prožektoriaus spinduliu nušviečia ateities perspektyvą: kokia ji bus? Ir kaip reiktų elgtis, kad ji bent kiek būtų šviesesnė, tobulesnė...

1. Civilizuotumo apibrėžties prieigos: tauta ir jos egzistencijos tikslas

Kaip jau buvo užsiminta, mąstant apie civilizacinį neįgalumą, susiduriama su daugybe nežinomųjų. Vienas iš jų – pamatinio, viską persmelkiančio ir išvalgas vie-

nijančio kriterijaus problema. Bet prieš atsakant į šį ne tik painų, bet ir nepopuliarų tapusį klausimą, mesime trumpą žvilgsnį tautos link...

Tautos esmė, jos būtis apibūdinama labai įvairiai. Ji, pritariu B. Andersono nuomonei – „įsivaizduojama konstrukcija“. Bet čia pat ir prieštarauju. Tauta – egzistuojanti konstrukcija. Jos egzistavimą rodo ir materialieji, ir idealieji paminklai. Ji, kaip ir Dievo (Absoliuto) esatis, yra sklandanti, mus užvaldanti dvasia. Tauta neturi savo kontūrų apibrėžties. O štai valstybė – turi. Turi ir aiškius aptvarus, ir struktūras, ir kasdienį profanišką (buitinį) šurmulį...

Išskirtinis socialinių mokslų bruožas – susitarimai. Priimtini jie kitiems, ar ne – tai nuolatinė diskusijų dalykas. Iš karto teigiu: čia ir toliau pasiremsiu tautos suvokimu, kuris grindžiamas socialinės organizacijos bei sistemų teorijomis. Jos leidžia teigti, kad tautos (ir tautiškumo, nacionalumo) dėka kuriamas, saugomas ir kitoms kartoms, visam pasauliui perteikiamas ne bet koks, bet *dvasinis kapitalas*. Todėl tauta pirmiausia ir vertintina *ne kaip gamintojų ir ne kaip vartotojų bendruomenė, bet kaip šimtus ir tūkstančius metų kaupta dvasinio kapitalo saugykla*. Tautai susirgus, jai išdūlėjus ar ją sunaikinus, šis lobynas arba, kitais žodžiais tariant – dvasinių santykių tinklainė nenyksta. O žmogus jos narys? Jisai akis į akį susiduria su kultūros ir civilizacijos skersvėjais.

Kažkas panašaus, siaubingo nutiko ne tik su mūsų artimiausiais lietuvių giminaičiais prūsais, garsėjusiais ypač aukšta, turtinga dvasine kultūra. O paskui, praradus, užslopinus jų savastį, buvo priversti tenkintis klusnių landsknechtų ir baudžiauninkų vaidmeniu... Nemanau, kad nebūs per daug nukrypta į lankas pasakius, kad kažkas panašaus, nebeapatysomo vyko (ir gal tebevyksta!) ir su lietuvių tauta. Argi neišryškėję jos vidinio irimo kontūrai? Juos galime matyti ir be padidinamojo stiklo? Argi šiandien neaišku, nesuprantama, kad, nunykus ir toliau nykstant prigimtinėi kultūrai ir jos nešėjai tautai, nunyksta ir Moralinis Autoritetas? Argi nesiformuoja, nesiplečia erdvė Didžiajam Inkvizitoriui užimti dominuojančias pozicijas?

Po šių keletos įvadinių minčių drąsiau galime pereiti prie anksčiau suformuluoto klausimo – prie kriterijaus, kuris palengvintų civilizacinio pajėgumo ir civilizacinio neįgalumo supratimą. Prieš keliolika metų vienoje iš savo monografijų esu rašęs: *kiekvienos tautos pagrindinis egzistencijos tikslas yra jos išlikimas ir kultūros bei civilizacijos požiūriais visavertis evoliucionavimas*. Pastarasis neįsivaizduojamas be laisvo, bet kartu ir tvaraus sąveikavimo su aplinkiniu pasauliu¹. Šiandien vargu ar galėčiau ką prie tokios formuluotės pridurti. Ji grindžiama mąstymu apie tautos, kaip socialinio junginio, išlikimą ir jo tęstinumą; apie nuolat kintantį tautodaros, tautokūros, taip pat tautoardos, tautoiros procesus; apie tų procesų santykį ir to santykio vietą aplinkiniame pasaulyje.

Tauta toli gražu ne vien tik antropologinės kultūros, jos evoliucionavimo produktas. Ženklią dalimi ji yra ir gamtos „išradimas“ – žmonių prisitaikymo prie gamtinių sąlygų būdas. Suprantama, kad evoliucionuojant civilizacijai, tobulėjant tech-

1 Grigas, R. *Tautinė savivoka*. Vilnius: Rosma, 2001, p. 63.

nologijoms priklausomybės laipsnis nuo „natūros“ silpsta. Bet jokia būdu neužgęsta. Na, kad ir dėl gyvenamojoje teritorijoje suburtų ir telkiamų kolektyvinių socialinio veiksmo pastangų. Taip pat nenuginčijama, jog tautinis išskirtinumas (partikuliarumas) priklauso ne tik nuo teritorijoje egzistuojančio istorinio paveldo, bet dar ir nuo – žmogaus dvasinio, psichologinio ryšio su gamta, su landšaftu. Tą rodo vis labiau akcentuojamas dėmesys aplinkosaugai. Dar daugiau: visuotinai žinoma, gamta, jos ypatumai, net žemės sluoksnių sandara veikia, formuoja žmogaus antropologinius bruožus, įskaitant ir elgsenos, temperamento niuansus.

Taigi, į tautą tikslinga žvelgti kaip į kultūros ir natūros produktą – tęstinį, civilizacijai gyvybingumą teikiančią šaltinį. Gal ir pasikartosiu... Bet tik dėl to, kad tikslinga atskirai pabrėžti: tautos visavertis evoliucionavimas pateiktoje jos egzistencijos pagrindinio tikslo apibrėžtyje suprantamas ne kaip egonacionalinis dėmesys sau, bet kaip gebėjimas dalyvauti civilizuotumo apykaitoje ir kurti bendrą visiems kultūros aruodą, įdedant savo partikuliarinę, t. y. savo tapatybės ženklų paženklinimą, dalį.

V. Kavolis yra atkreipęs dėmesį į japonų mokslininkės Takie Sugiyama Lebra pastebėjimą: japonų kultūroje centrinis yra sąveikinio reliatyvizmo principas, o Vakarų kultūrai, ypač JAV – būdingas vienakryptis determinizmas. „Japoniškasis principas“, anot minėtos autorės, reiškia, jog atskiri socialiniai vienetai sąveikai jungiasi ne akcentuodami savąsias individualizuotas pozicijas ir interesus, o darydami abipuses nuolaidas, visų pirma vadovaudamiesi visiems bendrais tautos, jos valstybės interesais. Tuo tarpu „vienakryptis determinizmas“ reiškia, jog patirties elementai atskiriami vienas nuo kito; jie priešinami, akcentuojama priežastingumo hierarchija. Visada yra, kas gali įsakyti, ir yra tie, kurie tą prisakymą privalo lojaliai vykdyti².

Šiose anksčiau minėtų autorių mintyse galime pagauti skirtinga dvasia alsuojančią civilizizuotumą. Bet... Šiuolaikiniame pasaulyje vis labiau, akivaizdžiau savo galias demonstruoja ir įtvirtina vadinamoji tinklaveikos visuomenė. Beje, būtent jos dėka kultūrų ir civiliziuotumo skirtybės niveliuojamos. Betgi kartu tinklaveikos visuomenė platinama ir užkratą – civilizacinės negalias, t. y. civiliziuotumą lydinius šešėlinius palydovus.

Mąstant apie civilizacinį pajėgumą, manau, protinga būtų laikytis principo: organizuojant socialinį pasaulį, reiktų vengti mechaniško atkartojimo elementų, kurie yra paimti iš labiau nutolusios kultūrinės terpės. Kūrybiškas jų adaptavimas ir išskleidimas sustiprintų tautos, jos valstybės civiliziuotumo visavertiškumą. Išrankiau elgiantis gali būti sustiprintas tautos tvarumas, jos egzistencinis prasmingumas, „pagerintas“ santykis tarp tautokūros ir tautoardos. Ir, žinoma, – tuo pagausintas tautos įnašas į žmonijos civilizacinį lobyną. Savaiame suprantama, kad tokį vaidmenį tauta gali atlikti tik turėdama integralų (o ne besiblaškančią) valstybingumą ir lygiateisę (t. y. visavertišką) sąjungą su kitomis tautomis ir jų valstybėmis.

Nemanau, kad panašūs samprotavimai ir ypač anksčiau pateikta tautos egzistencijos tikslo apibrėžtis gali būti ženklinami retrogradiškumo (t. y. ėjimo atgal) ženklais.

2 Kavolis, V. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 89–90.

Regis, kiekvienam mąstančiajam aišku, jog nūdienos pasauliui, prifarširuotam super-modernių technologijų ir visuotino triukšmo, vis dėlto trūksta egzistencinio prasmingumo akcentų. Tautos egzistencijos tikslo apibrėžtis būtent gali praversti kaip „prieinamas matas“ sverti civilizuotumo laipsnį. Bet čia pat privalo akcentuoti tai, kad tautos ir jos valstybės egzistencijos tikslo siekis labai priklauso nuo abiejų šių sandų tvarumo bei integralumo savyje ir tarpusavyje.

Lietuva yra Europos Sąjungos narė. Valstybė privalo funkcionuoti pagal bendrą, t. y. Sąjungos, ritmą. Tačiau čia pat iškyla įdomūs klausimai. Kodėl asmuo, norėdamas tapti „standartiniu“ europiečiu, privalo atsisakyti tradicinių šeimos, moralės, tautos ir net jos valstybės sampratų? Kodėl reikia perkratyti vertybių skalę, įprastas tradicines skubomis keičiant į naujasias? Gal praverstų visada turėti aiškesnį vaizdą ir apie tai, kas ir kaip tą lazda perlenkia: Briuselyje ar Vilniuje? Argi tie, kurie disponuoja „lazdos lenkimu“, nesuvokia, kad tarp įtaigiai peršamų vertybių esama ir tokių, kurios prisideda paversdamos žmogų bestubure, pilka medžiaga; suzombėjusia būtybe?

Bet visa tai – jau atskira filosofija. Ir vis dėlto nesuilaikau nepacitavęs vieno iš pakankamai populiarių šiuolaikinių kritinio mąstymo autorių. Tai – vokiečių kilmės Horstas Kurnitzky'is. „Kaip tautų bendrumas Europoje yra redukuojamas iki vienos valiutos, taip ir pati visuomenė „susitraukia“ iki ūkių sumos.“ Kitoje vietoje tą mintį autorius praplečia rašydamas: „Kai visuomenės samprata susiaurinama iki ūkio bendrovių, tada politikai ima kalbėti ūkininkų (verslininkų – R. G.) kalba.“³ O ir iš tiesų: ar ne tokias ir panašias kalbas šiandien girdime nuo ryto iki nakties?.. Dar kartą pacituosiu H. Kurnitzky'į. Jo nuomone, „Daugybė globalizacijos bijančių žmonių [...] nemato, kad už uniformizmą ir kultūrinį bei ekonominį pasaulio nusukrdimą atsakinga ne globalizacija, o visa apimantis pelno siekio principas ir su juo susijusi kapitalo koncentracija.“⁴

Į H. Kurnitzky'į panašių autorių – gausybė. Be jų ir be kritinio mąstymo, be tos nuolatinės savistabos ir saviplakos, ko gero, tik greičiau imtų kalkėti žmonijos organizme pulsuojančios kraujagyslės.

Taigi, šioje studijoje civilizacinį pajėgumą autorius sieja su anksčiau įvardintu pagrindiniu tautos egzistenciniu tikslu – visaverčiu evoliucionavimu. Tuo tarpu civilizacinį neįgalumą – su įvairiais akivaizdžiai fiksuotinais esminiais nukrypimais nuo to tikslo. Apie tai toliau ir pakalbėsime.

2. Civilizacinio neįgalumo apibrėžtis

Senesniais laikais (XIX–XX a. sandūra) Levas Tolstojus ir keletas kitų rusų rašytojų susigiminiavo sukurdami mąstančio mužiko Kozmos Prutkovo portretą. Jo lūpomis yra ištarta: „*nelzja objat neobjatnovo*“ (liet. – neįmanoma aprėpti neaprė-

3 Kurnitzky, H. *Necivilizuota civilizacija* (Kaip visuomenė pralaimi savo ateitį). Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2002, p. 46.

4 *Ibid.*, p. 156.

piamo)... Daugelis filosofuojančių intelektualų tai supranta. Todėl ir socialinį pasaulį bando suvokti ir aprašyti po gabaliuką. Betgi beveik visais atvejais tas gabaliukas, tapęs labiau pažintas, „praranda“ aiškesnes sąsajas su visuma.

Deja, mums – mirtingiesiems kito kelio neduota. Taip sakau, tarsi apsidrausdamas nuo galimų oponentų priekaišto už mano pasirinktą įžūloką poziciją.

Metaforiškai kalbant, civilizacinis neįgalumas arba, kitais žodžiais – civilizuotumo negalia, tai – tautos antroji Mėnulio pusė. Tai, šalia pozityvo, tautos istorijos vyksme susiformavęs ir įsitvirtinęs nepajėgumas žengti koja kojono su kitų tautų ir jų valstybių žingsniuote – su tais, kurie yra atsidūrę civilizacijos priekyje ir, tarsi savaime, bendrai žingsniuotei diktuoja savo ritmą. Šiuo atveju galime kalbėti ir apie išskirtines tautos saviorganizavimosi ir ypač valstybinio tvarkymosi erdves, kurias užpildo toli gražu ne konstruktyvi visų jos subjektų veikla ir sąveika, ne nuoseklus išskylančių problemų sprendimas, bet vieno ar kito masto susipriešinimas: realiomis finansinėmis bei politinėmis galiomis disponuojančių jėgų suokalbiškumas (tylioji korupcija); nebaudžiamas nusikalstamumas; išminties stokojantys (strategiškai nepagalvoti) veiksmai, kurie sukelia tik papildomas sumaištis. Visa tai stabdo socialinę pažangą, prisideda prie socialinės aritmijos, anomijos sklaidos; didina visuomenės politinį socialinį nuovargį, užlaiko vadinamąją „klaidingą sąmonę“ ir pan.

Negebėjimas būti bendroje labiau civilizuotųjų „žingsniuotėje“ pats savaime dar nieko nereiškia. Neįgalumas priklauso sisteminių reiškinių klasei. Visai negalvodamas apie civilizacinį neįgalumą, Emilis Diurkheimas dar XX a. pradžioje gana taikliai jį nusakė viena sąvoka – anomija. Į šią sąvoką jos autorius sudėjo socialinio gyvenimo nenormiškumą, įsigalintį beteisįškumą, nesusikalbėjimą, susipriešinimą. Socialines erdves ir struktūras lengviau ima užvaldyti, užpildyti rutininiai, beprasniai, niekam nereikalingi (išskyrus pačius sumanytojus) dalykai.

Ką visa tai reiškia intensyvėjančios raidos fone? O tai, kad tautos bei valstybės socialinėje organizacijoje įsigali sisteminio, būtent sisteminio, chaotiškumo ir suokalbiškumo perviršis. Įsigali voliuntaristinių pertvarkymų dominavimas – tų pertvarkymų, kurie esmingai pažeidžia stabilumo ir tęstinumo mechanizmus. Žinoma, neatmestinas nacionaliniame lygmenyje civilizacinio neįgalumo blokavimas, kuris, pavyzdžiui, gli eiti ir eina iš Europos Sąjungos. Tačiau čia pat privalu pastebėti: kodėl santykiuose su savo nariais „Europos Centras“ nusileidžia iki šilumos reguliavimo ir skaitiklio įrengimo kiekviename bute, tuo tarpu jo įtaka nepakyla iki sakralių dalykų – iki žmogaus dvasinio gyvenimo, iki prigimtinės tapatybės puoselėjimo ir pan.? Ar tai nerodo, kad ir „Centru“ būdingas vieno ar kito laipsnio civilizacinis neįgalumas...

Kaip jau pastebėjome, civilizacinis neįgalumas turi pačias įvairiausias pasireiškimo formas. Viena iš jų – vadinamoji „klaidinga sąmonė“. Tai žmonių, atskirų socialinių segmentų, netgi valstybę tvarkančių struktūrų (institucijų) savivoka, jų žinios, kurios konstruojamos (kaupiamos ir praktikuojamos) spekuliatyviai, atplėštai ar kitaip izoliuotai nuo susiklosčiusios būsenos, nuo objektyvesnio realybės suvokimo. Neįgalumas taip pat pasireiškia negebėjimu gaudyti netgi į artimiausias tolumas (ar erdves) nuvilnijantį savų sprendimų ir veikslių negatyvų šėšlį, išgirsti jo aidą... Tai – refleksyvumo stoka.

Nusileidus žemiau, iki žmonių elgsenos lygmens, prie civilizacinio neįgalumo kontūrų reiktų priskirti ir anarchistinį individualizmą, ir servilizmą (įsiteikinėjimą stipresniajam), ir tokį reiškini, kurį Z. Brzeziński kadais įvardino kaip kornukopiškumą, t. y. žmonių gyvenimoje išsiskynusius juslinius poreikius; turtu, o ne išmintimi grindžiamas socialinės padėties, prestižo siekis⁵.

Civilizacinis neįgalumas – tai tautos istorijoje susiformavęs sindromas, stigma. Toji stigma įsitvirtina kaip išorinių ir vidinių aplinkybių samplaika, jos rezultatas; kaip trikdys visaverčiam tautos ir jos valstybės evoliucionavimui. Kai kalbame apie civilizacinį neįgalumą, tai jokiū būdu nereiškia jo suabsoliutinimo, jo nepažeidžiamumo. Pažanga, brandus civilizuotumas gali būti (ir būna) visai šalia. Bet jį reikia išmintingai, nuosekliai „gautyti“. Ir – atsakingai organizuotis.

Ar esama Lietuvoje veiksmingų rezervų, kurie ir valstybei, ir tautai suteiktų didesnį integralumą? Kurie būtų nebrangūs ir visiems prieinami bei suprantami? Taip, tokių rezervų tikrai yra. Apie vieną iš jų glaustai ir pakalbėsime.

Mūsų šalis – piliakalnių kraštas. Jų tinklas išpintas šimtais ir net tūkstančiais mazgų. Štai Kriūkų seniūnijoje (kuri randasi anapus Nemuno, priešais Veliuoną), palei upę stūkso net šeši piliakalniai. Nededukai. Jų supylimas datuojamas X–XI amžiais. Kam jie buvo skirti? Kryžievių dar ir kvapo nebuvo... Daugiau negu aišku, jog absoliuti dauguma Lietuvos piliakalnių buvo skirti ne gynybai, bet visai kitiems reikalams. Kokiams? Atsakymą viešai teikiu ne pirmąkart... Pagal anų laikų papročius ir reikalavimus greičiausiai kiekvieno kaimo bendruomenė privėlėjo turėti savo piliakalnį – šventyklą, apeigų ir bendruomenės sakralinio susibėgimo centrą. Tikėtina, jog piliakalnių dėka suklestėjo bendruomenę rišanti, tegu ir kanonais dvelkianti, dvasinė kultūra. Metaforiškai ją galėtume įvardinti kaip sutartinių kultūrą. Tai – tautos dvasinis lobis... O ką aptiksime į piliakalnių tinklą žvelgdami grynai pragmatinio jų tikslingumo žvilgsniu? Jų dėka susiformavo itin stabili, tarp savęs sąveikaujanti sistema, kuri pateikė savo produkciją: užgimė, įsitvirtino lietuvių tauta ir jos valstybė...

Apibendrinsime. Reikia visai nedaug. Na, kad ir N metus paskelbti piliakalnių istorinio, fizinio ir dvasinio atgaivinimo metais. Reiktų gal tik keleto milijonų eurų, kad visos seniūnijos, visos kaimo bendruomenės ir visos mokyklos subrustų tvarkyti piliakalnius, didžiutuosi savo pašonėje esamu neįkainojamam turtu. Mąstyti apie tai, kokį dar, be istorinės atminties, galima būtų jiems suteikti funkcionalumą. Na, ir prieš Europą galėtume pasididžiuoti savo pačių užmirštu, bet vėl prisimintu ne tik materialinės, bet ir ypač dvasinės kultūros lobynu...

3. Civilizacinis neįgalumas Lietuvoje: nūdienos bruožai

Iki šiol apie civilizacinio neįgalumo Lietuvoje kontūrus kalbėjome palyginti apytakiai. Dabar gi pabandydysime juos labiau apibrėžti. Bet ir čia nenusileisime iki konkrečių pavyzdžių ar atvejų aprašymo. Kritinio pobūdžio apžvalgėlė grindžiama gau-

5 Brzeziński, Z. *Nebevaldomas pasaulis*. Vilnius: Tvermė, 1998.

siomis įvairių autorių publikacijomis, *mass media* teikiama informacija, įvairiomis viešomis diskusijomis, atsakingų asmenų („valstybininkų“) dažniais pasisakymais ir pan. Manau, kad toji civilizacinio neįgalumo (antrosios mėnulio pusės) konstrukcija nesunkiai gali būti „pagaunama“ kiekvieno aktyvesnio piliečio.

Toliau teikiamas formuluotes – ypač lakoniškai suformuluotus apibendrinimus siūlytume įsivaizduoti kaip statybines plytas, kaip blokelius, kurių „dėka“ ši konstrukcija išnyra iš socialinės istorijos ir dabarties ūkų ir stūkso savaip darydama mūsų šalies peizažą. Šiai sociosofinio, politologinio pobūdžio apžvalgai imsime dvi erdves. Pirma, tai bendros socialinės elgsenos erdvė (kuri artimesnė ją tapatinant su visuomene, su lietuvių tauta). Antra, tai – valstybės organizacinė kultūra, arba valstybės struktūrų vadybinės elgsenos erdvė.

Būta autoriaus bandymų civilizacinio neįgalumo kontūrus vienu ar kitu pavidalu išskleisti asmens, individų lygmeniu. Anuo atveju dėmesys buvo fokusuojamas į vadinamąją deformuotą asmenybę. Buvo išskleistas (ir sociologiniais stebėjimais grindžiamas) tokios asmenybės bendrasis portretas, išskirti jo potipiai, taip pat aptarti tų potipių sklaidos nūdienos Lietuvoje kontūrai⁶. Šiuo atveju dėmesį kreipsime į aukštesnį, bendresnį lygmenį – į šalies socialinėje organizacijoje įsitvirtinusius civilizacinio neįgalumo bruožus.

Bendros socialinės elgsenos erdvė

- įsitvirtinusi slinktis į skaidymąsi, diferencijavimąsi, į priešpriešą, o ne jungtį, bendro intereso akcentavimą;
- polinkis į monologinę (geriausiu atveju – į dialoginę), o ne poliloginę bendravimo ir bendradarbiavimo manierą; aiški konsensinės (pilietinės) kultūros ir jos skatinimo stoka;
- polinkis ieškoti negatyvo, kritikuoti, kompiliuoti (išlikti stebėtojo pozicijoje); per menkas dėmesys kuriamajai veiklai, pozityviam darbui;
- bendruomeninio sugyvenimo nuvertėjimas (devalvacija), individualistinių bei siauragrupinių (egocentristinių) interesų akcentavimas; pilietinio organizuotumo, pilietinės saviteigos stoka ir sąlygų jai stygius, lengvinantis kriminalinės agresijos, nusikalstamumo sklaidą;
- gamtos kaip sakralaus pasaulio pajautos praradimas, kartu – ir prigimtinės tapatybės nunykimas;
- globalizacijos plėtrai neadekvatus tautinio (nacionalinio) sąmoningumo ir ypač valstybinio patriotizmo nuvertėjimas – tų reiškinių atsispindėjimas ženklios dalies jaunosios kartos elgsenoje.

Kritinį pokalbį apie civilizacinį neįgalumą, žvelgiant į bendrą tautos (visuomenės) elgseną, galėtume pratęsti. Bet, manau, ir to, ką pasakėme, pakanka bendros konstrukcijos vaizdui. Na, o toliau išdėstytų blokelių (plytų) įvardinimas bus gausės-

6 Grigas, R. Tautos kokybinio virsmo atvejis: deformuotos asmenybės potipių sklaida Lietuvoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2013, 5(4): 997–1009.

nis jau vien dėl tos priežasties, kad būtent valstybės apdare civilizacinis neįgalumas būna ryškesnis, visiems matomesnis.

Valstybės vadybinės elgsenos erdvė

- socialinės tvarkos palaikymas apeliuojant į formaliąją organizaciją (teisėkūrą, teisėsągą, represinį aparatą ir pan.), o ne į bendruomeniškumą, ne į reguliuojamąją kultūros misiją; biurokratizuotas valdymo išsigalėjimas ir valdininkijos nebaudžiamumas (prasiveržiantis suokalbiškumu);
- savanaudiškų segmentų ir struktūrų, sisteminės (ypač politinės) korupcijos valstybės tvarkyme įsitvirtinimas;
- visuomenę demoralizuojantis atotrūkis tarp objektyvaus teisingumo ir praktiškosios, t. y. funkcionuojančios normatyvinės, teisės, įtvirtinantis amoralumo pozicijas;
- valstybinių strateginio pobūdžio sprendimų nevisavertiškumas, chroniškas jų vėlavimas, pasireiškiantis dar ir biudžetinių lėšų švaistymu;
- tautos, kaip valstybės suvereno ignoravimas, taip pat ir pačios valstybės atsipalaidavimas (priešlaikinis nunykimas) išlaikant savo suverenitetą; visuomenės susipriešinimo su valstybe, netgi su pačia valstybingumo idėja perviršis;
- diagnostinės, refleksyvosios mąstysenos bei refleksyvosios (priimtų sprendimų atgarsius gaudančios) stebėsenos stoka;
- moderniosios, bet aiškesniu autentiškumu (partikuliarumu) pasižyminčios nacionalinės saviteigos, nacionalinio orumo valstybės organizavime nepakankamumas; tautos (ir jos valstybės) tęstinumą užtikrinančios ideologijos stygius.

Šių eilučių skaitytojas autoriaus pateiktas, gal ir įžulokas formuluotes neturėtų priimti ir vertinti kaip teisėjo verdiktą... Panaši saviplaka turėtų būti priimama kaip gydymasis ar kaip profilaktinis vaistas nuo kraujagyslių kalkėjimo. Na, o kalbamuojų atveju – nuo tautos ir jo valstybės pakankamai akivaizdžių pasiligojimų.

4. Civilizacinės įtampos ir jų raiška

Gal ir pasikartosime pastebėdami, kad aukščiau įvardinti civilizacinio neįgalumo kontūrai, jų samplaka ir sklaida lemia vadinamųjų civilizacinių įtampų laukus, jų pasireiškimo laipsnį. Vyt. Kavolis (vienas iš civilizacijų lyginamosios teorijos pradininkų) yra išskyręs keletą universalumu pasižyminčių įtampų, kurios mūsų plėtojamose temose kontekste galėtų sudominti skaitytoją. Tai įtampos, kurios reiškiasi tarp:

- kontrolės ir išsilaisvinimo;
- internalizacijos ir eksternalizacijos;
- racionalumo ir virtualumo;
- susisaistymo ir atsijungimo;
- empirikos ir transcendencijos;
- hierarchijos ir lygybės;

- natūralumo ir dirbtinumo;
- universalumo ir partikuliarumo;
- praeities ir ateities;
- plėtimosi ir stabilizacijos⁷.

Vėliau šias įtampas V. Kavolis pavadins intelektualinėmis priešingybėmis. Šis autoriaus pastebėjimas, man regis, yra gana reikšmingas. Iš tiesų, mes tik savojo „proto mankšta“ galime susigaudyti socialiniame pasaulyje, kuris žmogaus receptoriais nepagaunama, nematoma (latentine) puse gali būti prilygintas džiunglių pasauliui...

Pratęsimė didžiųjų priešpriešų (dichotomijų) įvardinimą. Jau vien dėl to, kad jos gali būti vertinamos kaip sociumo raumenų skaidulos, nervų sistemos raizgalynė. Kitais žodžiais, priešpriešų pažinimas – tai socialinės organizacijos anatomijos pažinimas. Taigi, prie to, kas V. Kavolio įvardinta, galima pridurti dar ir tokių socialinio vyksmo krypčių susidūrimus, kurie įsitvirtina taip:

- kūrimo ir griovimo;
- chaoso ir tvarkos (entropijos ir negentropijos);
- individualizmo (grupizmo) ir bendruomeniškumo;
- hedonizmo ir asketiškumo;
- **tautos ir valstybės** (paryškinta sąmoningai) ir t. t., ir pan.

Anot V. Kavolio, jo įvardintos (ir, žinoma – jo neįvardintos) priešingybės išsiskirdamos, judėdamos priešingomis kryptimis, gimdo civilizacijos (civilizuotumo) krizes. Šis mąstytojas teigia, kad krizė atsiranda tada, kai tarp priešingybių nėra kontakto, komunikacijos. „Tada kultūra suskyla, joje galbūt netrūksta energijos, judėjimo, bet nėra kas tą judėjimą jungtų į bendrą procesą, kiekviena dalis eina sau, bet nėra to, ką pradedam vadinti **kultūriniu polilogu** (paryškinta mano – R. G.).“⁸

Tačiau... Išsilakstančius, išsibarstančius, tarp savęs nebesutariančius, netgi nebekomunikuojančius segmentus gali susaistyti ne bet koks „molis“. „Jungiamosios medžiagos“ paieška ir jos panaudojimas – aukščiausios prabos dalykas. Ta medžiaga lemia ir tautos, ir jos valstybės likimą. Ir – kiekvienos iš jų indėlių į bendrąjį visuotinės kultūros ir civilizuotumo aruodą. Vieną iš to „rišamojo molio“ atmainų esame pateikę – tai be adekvatesnio dėmesio tolesniam „trūnijimui“ paliktas piliakalnių tinklas. Na, o platesni pamąstymai apie „rišamąją medžiagą“ būtų jau kito, suprantama, nūdienai ypač aktualaus pokalbio tema.

5. Epiliginės mintys

Civilizacinio neįgalumo įvardinimas ir juolab jo adresavimas lietuvių tautai ir jos valstybei gali būti priimamas ne kaip tikras pinigas, o kaip tam tikrus realybės kontūrus nužyminti intelektualinė konstrukcija. Postmodernios visuomenės tyrinėtojas J.-F. Lyotardas panašius tekstus greičiausiai pavadintų žaidimu „žodinėmis konst-

7 Kavolis, V. Civilizaciniai procesai ir šiandieninė Lietuva. *Kultūros barai*. 7: 3.

8 Kavolis, V., *supra* note 2, p. 220–221.

rukcijomis“, kurios visuotinai įsigali žmonių mąstyme⁹. Betgi ar be jų, tokių konstrukcijų mes sugebėtume susigaudyti socialiniame pasaulyje? Kiek ir ko iš to pasaulio su „žodinėmis konstrukcijomis“ atkapstome ir įforminame, tiek su tuo pasauliu mes turime ir reikalų... Jeigu mes nežinome to pasaulio šešėlinių pusių, vadinamųjų „juodųjų skylių“, juolab jeigu dar ir nenorime žinoti – praradimai būna skaudūs. Mes negalime tam pasauliui būtent adekvačiais veiksmais ir organizuotis?

Atskira kalba būtų ne tik apie šešėlinio pasaulio (antrosios Mėnulio pusės) pajautos, pagavos laipsnį, bet ir apie poreikį bei paskatą tokiais darbais užsiimti.

Į lietuvių tautos ir jos valstybės civilizacinį neįgalumą pabandėme žvelgti suformulavę tautos egzistencijos pagrindinio tikslo imperatyvą. Tikėtina, kad tokia autoriaus pozicija ne vieno oponento bus vertinama kaip retrogradiška, konservatyvi ar „nacionalistiška“. Tačiau autorius, skirtingai nei oponuojantysis, į Europos Sąjungą žvelgia kaip į gyvybingą sąveikaujančių tautų ir jų valstybių puokštę, o ne į kaip merkantilizmu, supranacionalumu (antitautišku) alsuojančią imperiją. Siūlomas įžvalgos aspektas, manau, turi teisę egzistuoti šalia kitų, nepretenduodamas į visažiniškumą.

Tačiau, kaip autorius, būčiau nenuoseklus, jeigu nepastebėčiau, kad ES projekte esama to, kas gali būti vertinama kaip civilizacinio klaidingumo bruožas. Nėra aiškaus atsakymo, kodėl siekiant Sąjungos integralumo kartu siekiama neutralizuoti ne tik politinį, bet ir kultūrinį, ypač tautinį partikuliarumą (išskirtinumą, gyvybingumą). Kodėl vengiama tautišku grindžiamos tapatybės? Toks susirūpinimas, kaip žinome, iškyla tik neskaitlingoms, istorijos skaudžiai maigytoms tautoms. Bet jis neaktualus vokiečiams ir prancūzams, italams ir mūsų kaimynams lenkams...

ES atsakingų vadovų: J. M. Barroso, H. van Rompėjus, A. Merkell ir kitų vizijose tauta, jos tęstinumo puoselėjimas turėtų netekti ne tik politinio subjekto statuso, bet ir sentimentų. Tautos pagrindu susiformavusi kolektyvinė tapatybė turi būti keičiama atskirų individų, grupių (ir net lytinių mažumų) tapatybėmis. Europos Sąjungos pilietybė, anot jų, privalo tapti viršesne už nacionalinę tapatybę. Po Lisabonos sutarties vis labiau griežtinamas ES įstatymų ir Konstitucijos taikymas... Gal tai pastanga, projektas, grindžiamas JAV modeliu? Betgi jisai sterilus nuo tautų istorijos ir kultūrų tradicijos! Jis palankus ir pritaikytas rinkos fundamentalizmui, vartojimo visur ir visko kultūrai!

2014-ųjų metų rinkimai į Europos Parlamentą parodė susirūpinimą tautinių tapatybių, tradicinių vertybių likimu. Tikėtina, kad bus pozityvių pokyčių ir ES integracijos politikoje. Taip pat tikėtina, kad ir Lietuvoje tokie pokyčiai, jų tendencijos bus aiškesnės. Jau dabar pakankamai aiškus, subrendęs teorinės minties „užsakymas“, kuris atitiktų pageidautinus pokyčius, kurie neprieštarautų ES integracijai, bet kurie kartu sustiprintų jos narių vidinį integralumą. Šiame kontekste civilizacinio neįgalumo bruožų išryškėjimas ir jų blokavimas – vienas iš pamatinių rūpesčių ne tik politikams, bet ir mokslininkams.

9 Lyotard, J.-F. *Postmodernus būvis* (šiuolaikinį žinojimą aptariant). Vilnius: Baltos lankos, 1993.

Šio straipsnio autorius ne kartą vienu ar kitu aspektu yra bandęs plėtoti socio-sociologinę mintį aptariamoms problematikoms kryptimis¹⁰. Betgi mes, rašantieji, aiškiai suvokiame: veiksmas labai dažnai būna atskirtas nuo minties. Veiksmą kur kas didesniu laipsniu nei mintį lemia galbūt tas pats nelemtas, į prigimtį įsigėres civilizacinis neįgalumas. Užburtas ratas? Taip... Neįgalumas ilgainiui įgyja legitimizuotą pavidalą – su juo apsiprantama, panašiai kaip žmogus apsipranta su savo senatve...

Tautos irgi sensta. Istorijos skersvėjų yra išpūkstomos...

Literatūra

-
Brzeziński, Z. <i>Nebevaldomas pasaulis</i>. Vilnius: Tvermė, 1998. Grigas, R. <i>Tautinė savivoka</i>. Vilnius: Rosma, 2001. Grigas, R. Tautos kokybinio virsmo atvejais: deformuotos asmenybės potipių sklaida Lietuvoje. <i>Socialinių mokslų studijos</i>. 2013, 5 (4). Kavolis, V. Civilizaciniai procesai ir šiandieninė Lietuva. <i>Kultūros barai</i>. 7. Kavolis, V. <i>Kultūros dirbtuvė</i>. Vilnius: Baltos lankos, 1996.	Kavolis, V. <i>Kultūros dirbtuvė</i>. Vilnius: Baltos lankos, 1996. Kurnitzky, H. <i>Necivilizuota civilizacija</i> (Kaip visuomenė pralaimi savo ateitį). Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2002. Lyotard, J.-Fr. <i>Postmodernus būvis</i> (šiuolaikinį žinojimą aptariant). Vilnius: Baltos lankos, 1993.
-

DISABILITY OF CIVILISATION AND ITS EVIDENCE IN LITHUANIA

Romualdas Grigas

Lithuanian Academy of Sciences, Lithuania

Summary. *The article's attention is focused on one of the most serious social and political organizational problems – the so-called disability of civilization – and on the features of the spreading of this phenomenon in Lithuania, and the Lithuanian nation. The author's own interpretation of the disability of civilization is seen as the nation and the nation based state's areas of behavior, which are filled with excessive polarization, deviance, shady economy, crime and actions lacking wisdom and/or continuity (and,*

10 Štai kelios mano monografijos, kuriose vienu ar kitu laipsniu yra kalbama apie lietuvių tautos socialinės organizacijos būvį ir jos gyvenimą: *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*. Vilnius, 1998, 186 p.; *Sociologinė savivoka*. Vilnius: Rosma, 2001, 234 p.; *Tautinė savivoka*. Vilnius: Rosma, 2001, 292 p.; *Senieji lietuviai: tapatybės bruožai ir jų likimas*. Vilnius: Edukologija, 2009, 302 p.; *Lietuvių tautos išlikimo dramos*. Vilnius: Diemedis, Versmė, 2013, 560 p.

therefore, strategically unplanned). Social disability promotes the scattering of anomies, social arrhythmias and social fatigue, consequently giving birth to and supporting the so-called “false consciousness”, etc.

The author believes that a disability of civilization is not a distinctive feature of any nation. However, in each country it has its own idiosyncrasies, determined by its historical legacy, its relationship with today’s world and with globalization overshadowing it. The author also draws attention to Lithuania’s approach towards a meaningful relationship with the EU.

Keywords: *capacity of civilization, disability of civilization, social organization, formation of a nation, decay of a nation.*

Romualdas Grigas, Lietuvos mokslų akademijos narys emeritas, habilituotas socialinių mokslų daktaras, profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinė filosofija, socialinė antropologija, sociologija (socialinė organizacija, socialiniai procesai), lietuvių tautos socialinė organizacija ir jos sociodinamika.

Romualdas Grigas, Lithuanian Academy of Sciences, Fellow Emeritus, Habilitated Doctor of Social Sciences, Professor. Research interests: social philosophy, social anthropology, sociology (social organization, social processes), Lithuanian nation and its social organization’s sociodynamics.